

Halpa gini ja sosiaalinen katastrofi

1700-luvun Lontoossa

Pekka T. Heikura

Halvan ginin aiheuttama ns. giniepidemia (the gin epidemic, myös the gin craze, "ginivilitys"), yhtäkkisesti, lähes kulkutaudin lailla Lontoossa lisääntynyt juoppous 1700-luvun alkupuolella, oli suunnattomat mittasuhteet saavuttanut katastrofi.

Englantilaiset olivat päihdyttäneet itsensä perinteisesti oluella ja viinillä. Hollannissa keksityn ginin tulo aiheutti 1700-luvun alussa alempien luokkien juomakulttuurissa rajun muutoksen, joka merkitsi perinteisen juomakulttuurin loppua. Sosiaalisemman ja hillitymmän oluen juonnin sijaan astui paloviinan leimaama nopea huumaus ja hillitön juoppous.

Gini on alun perin hollantilainen viljasta (ohrasta ja ruiksesta) tislattu paloviina, johon on lisätty mausteeksi katajanmarjamehua. Hollannissa tästä juomasta käytettiin ja yhä käytetään nimeä *genever*, joka johtuu katajanmarjaa tarkoittavasta ranskankielisestä sanasta *genevre* (vanhaa ranskaa, nyk. *genièvre*). Juoman tultua tunnetuksi Englannissa siitä käytettiin nimitystä *Hollands Geneva*. Englannissa alettiin myös valmistaa samaa juomaa. Englannissa, erityisesti Lontoossa, tislattua ja katajanmarjalla maustetusta paloviinasta alettiin käyttää lyhennettyä muotoa *gin*. Lontoon köyhälistön keskuudessa juomaa kutsuttiin myös nimillä *Mother Gin* ja *Madam Geneva*.

Hollantilaista rohkaisua

Ginin keksijä oli lääkäri ja kemisti Francois de le Boe (1614–1672), joka tunnetaan paremmin nimellä Franciscus Sylvius. Hän syntyi ranskalaisista vanhemmista Hanaussa, Saksassa, mutta häntä pidettiin hollantilaisena, koska hän eli suurimman osan elämästään Leidenissa, Hollannissa. De le Boe oli ns. iatrokemiallisen koulukunnan perustaja. Hän opetti, että kaikki

fysiologiset ilmiöt voitiin selittää kemian avulla (Margotta 1971 s. 209). Etsiessään vuonna 1650 tienoilla lääkettä vatsavaivoihin hän sekoitti paloviinaan katajanmarjamehua, jonka lääkinälliset ominaisuudet tunnettiin vanhastaan.

1600-luvulla katajanmarjalla maustettua paloviinaa valmistettiin aluksi pieniä määriä lääkkeeksi. Juoma oli varsinkin sotilaiden ja merimiesten suosikki. 1600-luvulla Hollannissa taisteleville englantilaisille sotilaille sitä tarjottiin kylmällä säällä lämmikkeeksi ja annettiin taisteluiden aikana rohkaisuksi. Englantilaiset sotilaat kutsuivatkin giniä nimellä "Dutch Courage", "Hollantilaista rohkeutta". Päivittäisenä annoksena jaettu paloviina toimi eräänlaisena fysiologisena ja psykologisena voiteluöljynä, joka takasi sotakoneiston kitkattoman toiminnan.

Vaikka giniä ei alkuaan tarkoitettu nautintoaineeksi, sen erinomaisuus päihteenä havaittiin pian, maistuihan se olennaisesti paremmalta kuin maustamaton paloviina. Sen valmistus lisääntyi räjähdysmäisesti. Jo vuoden 1685 tienoilla Hollannista vietiin ulkomaille geneveria vuosittain yli 10 miljoonaa gallonaa (gallona=4,5 litraa).

Isänmaallista humalaa

Gini alkoi yleistymään Englannissa hollantilais-syntyisen kuninkaan Vilhelm III Oranialaisen aikana (1688–1702). Englantilaiset, jotka tunsivat kyllä vanhastaan viinanpolton taidon, olivat päihdyttäneet itsensä perinteisesti viinillä ja oluella. Paloviinan kulutus Englannissa on arvioitu vain puoleksi miljoonaksi gallonaksi vuonna 1648. Kaarle I:n aikana (1625–1649) oli muodostettu tislajien komppania, Worshipful Company of Distillers. Vain sen jäsenillä oli oikeus polttaa viinaa Lontoossa ja Westminsterissä. Englannissa juotu paloviina oli 1600-luvun lopulle saakka ennen muuta Ranskasta tuotua, viinistä tislattua brandyja.

Englantilaisten oma paloviinan tuotanto ja kulutus nousi 1600-luvun lopusta lähtien muutamassa vuosikymmenessä räjähdysmäisesti. Vielä vuonna 1684 paloviinan tuotanto oli 527 000 gallonaa ja vuonna 1694 754 300 gallonaa. Vuonna 1700 tuotanto oli jo kaksi miljoonaa (*Monckton* 1966). Seuraavina vuosikymmeninä tuotanto kiihtyi entisestään ja nousi 1700-luvun puolimaissa 11 miljoonaan gallonaan eli yli 20-kertaiseksi vuonna 1684 tasosta (*Schivelbusch* 1986). Suurin osa tislauksesta tapahtui Lontoossa ja sen lähialueilla. Kaupungissa oli vuonna 1750 asukkaita 676 000. Jokaista lontoolaista kohti tislattiin siten vuosisadan puolimaissa 16 gallonaa eli huikeat 72 litraa giniä. Valtaosa tästä määrästä myös juotiin Lontoossa. Lisäksi juotiin vielä viiniä ja olutta. Oluen kulutukseksi vuonna 1722 on arvioitu yksi 36-gallonan vetoinen tynnyri eli n. 164 litraa jokaista englantilaista kohti (*B. & S. Webb* 1903 s. 17–18).

Ratkaisevaa osuutta paloviinan tislauksen ja juonnin räjähdysmäisessä lisääntymisessä näytteli valtion harjoittama alkoholipolitiikka. Parlamentti sääti vuonna 1690 lain, jossa jokaiselle englantilaiselle annettiin oikeus polttaa englantilaisesta viljasta vapaasti viinaa ja myydä sitä tekemällä siitä vain ilmoituksen viranhaltijoille. Vuonna 1702 säädetty laki rohkaisi kotimaisen mallastetun viljan käyttöä viinan valmistuksessa.

Lakien tarkoituksena oli edistää kotimaista viinan valmistusta ja vähentää ranskalaisen brandyn ja muun ulkomaisen viinan tuontia maahan. Ulkomaiselle viinalle asetettiin huomattava vero, joka vei sen köyhälistön ulottumattomiin. Sodan aikana 1700-luvun alussa ranskalaisen brandyn tuonti oli lisäksi kokonaan kielletty. Samaan aikaan kotimaisille tislajille asetettiin niin pieni valmistusvero, että sen ansiosta gini halpahintaisena tuli kaikkein köyhimpienkin ulottuville. Oluen kohdistuneen verotuksen kiristyminen ja hintojen nousu edisti sekin ginin juontia.

Kotimaista viinan tislausta suosivan politiikan takana olivat maaseudun suurmaanomistajat, jotka halusivat parantuneiden viljantuotantomethodien johdosta lisääntyneen viljantuotantonsa myydyksi markkinoilla. Parlamentin alahuoneen paikoista 9/10 oli maataomistavalla alemmalla aatelilla. Viinanpoltto kulutti englantilaista viljaa ja oli sen vuoksi edullista suurmaanomistajille, jotka toimittivat raaka-aineet. Vilja oli halpaa ja rohkaisi sen tislaamiseen suuressa mitassa.

Viinan tislaus ja kulutus oli siten isänmaallista toimintaa. André Simon (1948) kuvaa parlamentin alkoholipolitiikan tuloksia sattuvasti:

”Missään muussa historian vaiheessa eivät massat ole vastanneet innokkaammin isänmaallisuuden kutsuun kuin nyt kun niitä kutsuttiin olemaan isänmaallisesti humalassa.”

Äidin tuho

Paloviinajuoppous oli leimallisesti Lontoon ja sen lähialueiden pahe. Vaikka ginin juonti lisääntyi koko Englannin alueella, se ei muodostanut muualla maassa yhtä pahaa ongelmaa. Perinteinen englantilainen olut, ”ale”, piti muualla maassa paremmin puolensa.

Ginistä kehittyi Lontoossa erityisesti köyhien suosikki. Gini oli uutuus. Sen vaikutuksista ei ollut aikaisempaa kokemusta. Se mursi perinteisen oluen juontiin keskittyneen juomakulttuurin ja aloitti hillittömän juoppouden aikakauden. Paloviina sisältää suurin piirtein kymmenkertaisen määrän alkoholia suhteessa perinteiseen olueeseen. Oluen juonti oli hidasta ja humaltuminen tapahtui vähitellen. Paloviina nopeutti juopumista: ihminen voi juoda nyt itsensä humalaan kymmenesosalla aikaisemmasta juomamäärästä ja täyden humalan sai jo kymmenesosalla siitä ajasta, joka siihen ennen tarvittiin. Juopumisen tilalle tuli huumaus (*Schivelbusch* 1986). Gini oli halpaa. Se oli kaikkien ulottuvilla. Giniä on sanottu historian ensimmäiseksi urbaaniksi huumeeksi (*urban drug*) (*Warner* 2002).

Pääasiassa vain Lontoon köyhälistö joi giniä. Porvaristossa ja ylemmissä luokissa kaksi muuta uutuutta, kahvi ja tee, työnsivät samaan aikaan syrjään alkoholin yleisjuoman roolista ja aiheuttivat ylempien luokkien raitistumista.

Vuonna 1725 Lontoossa laskettiin olevan peräti 6187 ravintolaa tai kauppaa, jossa anniskeltiin tai myytiin giniä. Giniä sai kaikkialta: partureista, ruokakaupoista, tupakkakaupoista, suutarin liikkeistä, kojuista kaduilla ja erityisesti ryyppykaupoista (*dram-shops*). Myös palkkoja maksettiin halvan ginin muodossa. Lontoon 1500 tislaamossa tuotetun ginin laatu oli usein heikko.

Historioitsija Dorothy George (1925) on laskenut, että yhden pahimman juoppousalueen, St. Gilesin, 2000 talosta yli 506 oli gini-kauppoja. Alueella oli lisäksi 82 pahamaineista vuokratilaa juoppoja varten. Köyhyys ja rähjäisyys oli alueella silmiinpistävä.

Westminsterin ja Middlesexin rauhantuomarin vuonna 1748–1754 toimineen Henry Fieldingin mukaan Lontoossa oli vuosisadan puolimaissa yli 100 000 päätoimista juoppoa. Koska kaupungissa

William Hogarth: *Gin Lane*. Etsaus 1751.

Alareunan teksti kuuluu:

*Gin cursed Fiend, with Fury fraught,
Makes human Race a Prey;
It enters by a deadly Draught,
And steals our Life away.*

*Virtue and Truth, driv'n to Despair,
It's Rage compells to fly,
But cherishes, with bellish Care,
Theft, Murder, Perjury.*

*Damn'd Cup! that on the Vitals preys,
That liquid Fire contains
Which Madness to the Heart conveys,
And rolls it thro' the Veins.*

oli tähän aikaan väkeä 676 000, kaupungin joka seitsemäs asukas olisi ollut juoppo. Myös Lord Herveyn (1696–1743) mukaan juopottelu oli yleistä: ”Koko Lontoon kaupunki kuhisee juopuneita ihmisiä aamusta iltaan.”

Taiteilija William Hogarth on kuvannut vuonna 1751 kaiveruksissaan *Beer Street* (Olutkatu) ja *Gin Lane* (Ginikuja) ginin aikaansaamaa muutosta Lontoossa. Olutkadulla (*Beer Street*), jossa juotiin perinteistä englantilaista alea, vallitsee rauha, tyytyväisyys ja ahkeruus (ks. kannen kuva). Sen sijaan Ginikujalla vallitsevat murhat, itsemurhat, ryöstöt, nälkä ja puute. Panttilainaamo kukoistaa ihmisten viedessä sinne tavaransa saadakseen rahaa viinaan. Edustalla on gini-kellari, jossa on kyltti ”Drunk for a penny; dead drunk for two pence; clean straw for nothing.” Pennyllä sai juoda itsensä humalaan, kahdella pennyllä sai ryypätä itsensä tajuttomaksi, oljet humalan pois-nukkumiseen tulivat ilmaiseksi. Sanomalehtimies ja kirjailija Tobias Smollettin (1721–1777) mukaan Lontoon krouveissa ”oljilla peitettyillä latioilla juopot sitten makaavat uupuneina, kunnes ovat jonkin verran toipuneet kääntyäkseen taas tuon kohtalokkaan juoman pariin.”

Eivätkä vain miehet juoneet. Huomattava osa juoponeista oli naisia. Giniä juotettiin estoitta

myös lapsille (Dillon 2002; Warner 2002). Äitien alkoholinkäytöstä johtuva lasten laiminlyönti, hylkääminen kadulle tai Lontoon köyhäntaloihin olivat ilmeisesti paloviinaepidemian pahimpia seurauksia. Lisäksi tulivat viinan aiheuttamat raskauden keskeytykset. Tästä gini on saanut pelottavan nimen ”Mother’s Ruin”, ”Äidin tuho.” Parlamentin alahuone arvioi vuonna 1751, että viinan juonnin aiheuttama väestötappio vähentyneenä syntyvyytenä ja ennen aikaisina alle viisivuotiaiden lasten kuolemina oli vuoden 1740 jälkeen vuosittain 9323 henkeä.

Ginin sosiaalisesti rappeuttavaa vaikutusta voitaisiin verrata niihin seurauksiin, joita väkijuomilla oli myöhemmin Pohjois-Amerikan intiaanikulttuuriin.

Gini ja kuolevuus

Gini lisäsi voimakkaasti kuolevuutta Lontoossa ja sen lähialueilla. Se laski myös syntyneisyyttä. Lontoossa haudatuista ja kastetuista pidetyistä luetteloista (*London Bills of Mortality*) voidaan nähdä, että hautajaisten lukumäärä kasvoi jyrkästi 1700-luvun alkupuoliskolla. Huippuvuosi oli 1741, jolloin hautajaisia oli yli 32 000. 1700-lu-

vun alussa niitä oli ollut keskimäärin vuosittain 21 000. Lontoolle on arvioitu jaksolla 1725–1749 jopa 50:n ylittänyt keskimääräinen kuolleisuuspromille. Kolme neljästä lapsesta kuoli ennen viidettä ikävuottaan.

Kasteiden määrä alkoi laskea vuodesta 1724 lähtien (jolloin niitä oli 19 370) ja saavutti aallonpohjan vuonna 1742, jolloin niitä oli 13 721. Halvan ginin huippuvaiheessa vuonna 1740–1742 kaupungissa oli hautajaisia kaksi kertaa enemmän kuin kasteita! 1740-luvulla hautajaisia oli keskimäärin vuodessa 26 100 ja kasteita 14 500. Kaupungin väkiluku pysyi ennallaan vuosien 1700 ja 1750 välillä (eli n. 670 000:ssa) vain ehtymättömän muuttoliikkeen kanssa. Ilman muuttoliikettä väkimäärä olisi romahtanut.

Epäilemättä holtiton ginin juonti lisäsi suuressi Lontoon kuolevuutta ja vähensi hedelmällisyyttä. Muualla maassa ginin tuhot olivat huomattavasti pienemmät. Kuolemaa näyttivät epäilemättä alkoholisairaudet: alkoholimyrkytys, haimatulehdus, aivoverenvuodosta johtuva aivohalvaus, sydämen rytmihäiriö jne. Lisäksi tuli kuolleisuus infektioauteihin, kuten keuhkokuumeeseen, tuberkuloosiin ja kurkkumätään. Aikakauden pahimmat suurissa väkijoukoissa pesivät tappajataudit, isorokko ja tuhkarokko, olivat ilmeisesti Lontoossakin suurimmat tappajat. Pitkäaikainen runsas alkoholikäyttö heikentää ihmisen immuunipuolustusta mikrobeja vastaan.

Kulkutaudit olivat tähän aikaan Lontoossa kuten kaikissa muissakin metropoleissa endemisiä. Ne näyttivät satoaan ahtaissa, likaisissa ja ylikansoitetuissa metropoleissa. Kulkutaudeista johtunut ylikuolevuus (ts. kuolleita oli säännöllisesti enemmän kuin syntyneitä) oli leimallinen ilmiö muissakin suurissa kaupungeissa, mutta Lontoon tavattoman suuri ns. hautajaisten ylijäämä (*burials surplus*) ei selity ilman rajua juopottelua. Vuosina 1740–1741 vallinneen puutteen ja samaan aikaan puhjenneen pilkkukuume-epidemian vaikutuksia pahensi todennäköisesti juuri raju ginin juonti, joka saavutti huippunsa nimenomaan näihin aikoihin.

Juoppouden loppu

Kun halvan ginin juonnin seuraukset alkoivat kaikessa kauheudessaan tulla vähitellen parlamentin tietoon, otettiin ensimmäiset epäroivät askeleet juopottelun – jonka parlamentti itse oli aikaansaanut – rajoittamiseksi. Keinot olivat aluksi verotuksellisia ja ne kohdistuivat sekä

valmistukseen että myyntiin. Parlamentti säätöi vuonna 1736 Middlesexin kreivikunnan ja Sir Joseph Jekyllin aloitteesta lain, joka kiristi verotusta.

Tämä ns. Gin Act määräsi gallonalle giniä yhden punnan veron. Ginin myyjille määrättiin myyntiluvasta 50 punnan suuruinen vero. Kaupasta ostettava minimimäärä nostettiin kahteen gallonaan. Tärkeää osuus lain toimeenpanossa annettiin köyhälistön omasta keskuudesta värvetyille ilmiantajille. Laki vietiin läpi parlamentissa, vaikka mm. pääministeri Robert Walpole oli mellakoiden pelossa vastustanut sitä.

Laki olisi merkinnyt toteutuessaan halvan ginin myynnin loppua. Sen toimeenpano epäonnistui kuitenkin surkeasti. Kuten Walpole oli ennustanutkin, seurasi väkivaltaisia mellakoita. Levottomuuksia oli Lontoon kaduilla vuonna 1736–38 lähes kuukausittain. Lakia myös kierrettiin monin tavoin. Giniä juotiin eri valenimillä. Ilmiantajia pahoinpideltiin lähes päivittäin. Heitä myös murhattiin. Viranomaiset jättivät joko pelosta tai lahjuksien vuoksi määrättyt verot keräämättä. Ginin myynti jatkoi yhä kasvuaan.

Vuoden 1736 Gin Act epäonnistui, koska sillä ei ollut alunperinkään kansan tukea takanaan. Vaikka 12 000 ginin myyjää pidätettiinkin, vuoden 1738 lopussa oli selvää, että lakia ja hallitusta ylenkatsova köyhälistö oli voittanut taistelun ja hallituksen oli myönnettävä tappionsa (*Warner 2002*). Myöskään vuonna 1743 säädetyt uudet määräykset eivät johtaneet toivottuihin tuloksiin.

Vuosisadan puoliväliin tultaessa yleinen mielihalvaksi alkoi kuitenkin olla valmis ginin juonnin lopettamiseen. Hogarthin kuuluisa kaiverros ginin juonnin vaikutuksista Lontoon köyhälistön elämässä, *Gin Lane*, tuli yleisön tietoisuuteen vuonna 1751 alussa. Samoihin aikoihin myös Henry Fielding toi esiin ginin juonnin vaikutuksia pääkaupungissa ja selitti voimakkaasti kasvaneen rikollisuuden johtuvan hillittömällä ginin juonnilla. Tilanne kehittyi yleiseksi protestiksi. Lontoon kauppa käyvä porvaristo, joka itse ei nauttinut juuri giniä, oli havahtunut tajuamaan, että kaupungin köyhälistö oli tuhoutumassa halvan ginin vuoksi. Parlamentille alkoi tulla vaatimuksia tehokkaampien toimenpiteiden puolesta.

Vuonna 1751 parlamentti säätöi uudet lait juoppouden hillitsemiseksi. Viinan tislajaa kiellettiin harjoittamasta vähittäismyyntiä. Tislajat saivat toimittaa viinaa vain kapakoitsijoille, joilla oli myyntilupa. Velaksijuonnille asetettiin tehokas este säätämällä, että alle punnan velkoja ei voi-

nut perä velalliselta. Vuonna 1753 viinakaupan valvonta annettiin Lontoon rauhantuomareille. Vain heillä oli oikeus myöntää viinan myyntilupia, jotka oli lisäksi uusittava vuosittain. Samalla paloviinille säädettiin uusi korkea valmistusvero.

Uudet lait kyettiin panemaan tehokkaasti toimeen. Ginin valmistus laski dramaattisesti. Kotimaisen paloviinan tuotanto laski Englannissa vuonna 1758 mennessä 1,8 miljoonaan gallonaan. Vuonna 1780 paloviinan tuotanto oli enää miljoona gallonaa. Tislausalalla toimivat nyt kunnialliset yrittäjät, joiden valmistama gini oli korkealaatuista.

Vaikka ginin juontia ei saatu kokonaan loppumaan, pahin oli ohitse. Aikalaiset panivat merkille Lontoossa nopeasti tapahtuneen muutoksen. Aikaisemmin vapaasti rehottanut juopottelu oli tullut hillitymmäksi. Lontoon kadut vapautuivat myös räikeimmästä rikollisuudesta.

Teestä kansallinen juoma

Valtiovaltaa auttoi pyrkimyksessään vuonna 1751 jälkeen suuresti sarja epäonnistuneita satoja; viljaa ei säästynyt tislattavaksi. Oma osansa oli myös Metodistikirkon perustajan John Wesley'n (1703–1791) hengellisellä julistuksella (Dillon 2002). Kenties eniten ginin juonnin nujertamisessa auttoi kuitenkin teen voittokulku nautintoaineena Englannissa.

Porvariston yleisjuomana tee oli syrjäyttänyt kahvin jo 1700-luvun puoliväliin mennessä. Tee yleistyivät vuosisadan loppupuolella myös köyhälistön arkijuomana. On arvioitu, että jo vuonna 1765 yhdeksässä perheessä kymmenestä juotiin teetä kahdesti päivässä (Neville Williams 1959, 97). Teestä tuli nopeasti kansallinen tapa. Sitä nauttivat kaikki luokat maalla ja kaupungeissa, ja se kilpaili menestyksellisesti paloviinan ja oluen kanssa Lontoossa ja muuallakin. William Pitt Nuorempi, joka oli pääministerinä 1780-luvulla, laski, että vuonna 1784 Englannissa kulutettiin 13 miljoonaa naulaa (1 naula on n. 454 g) teetä.

Vuonna 1797 Sir Frederick Eden pani merkille teen merkityksen köyhälistölle Surreyssa ja Middlesexissä: "Köyhissä perheissä tee ei ole tavallinen juoma vain aamulla ja illalla, vaan sitä juodaan suuressa määrin myös päivällisellä." Halvan ginin aiheuttama suurjuoppous oli tällöin jo kaukaista menneisyyttä.

KIRJALLISUUTTA

- Cross, W.L.(1963): *The History of Henry Fielding*. 3. vols. London.
- Daunton, M.J. (1995): *Progress and Poverty. An Economic and Social History of Britain*. Oxford.
- Dillon, Patrick (2002): *Gin: The Much-Lamented Death of Madam Geneva: The 18th-century Gin Craze*. London.
- Dudden, F. M. (1952): *Henry Fielding: His Life, Works and Times*. 2 vols. Oxford.
- Fielding, Henry (1988): *An Inquiry into the Causes of the Late Increase of Robbers and Related Writings*. Alkuaan v. 1751. Ed. Zirker, Malvin R. Oxford.
- George, Dorothy (1925): *London Life in the Eighteenth Century*. London.
- Landers, J. (1987): "Mortality and Metropolis: The Case of London 1675–1825". *Population Studies* 41.
- Lecky, William (1883): *A History of England in the 18th Century*. London.
- Margotta, Roberto (1971): *Lääketiede kautta aikojen*. Suom. Irma Rostedt. Porvoo.
- Marshall, Dorothy (1962): *Eighteenth-Century England*. Great Britain.
- Monckton, H. A. (1966): *A History of English Ale and Beer*. London.
- Monckton, H. A. (1969): *A History of English Public House*. London.
- Schivelbusch, Wolfgang (1986): *Nautintoaineiden kulttuurihistoria*. Suom. Maiju Sironen. Keuruu. Alkuteos: *Das Paradies, der Geschmack und die Vernunft. Eine Geschichte der Genussmittel* (1983).
- Simon, André (1948): *Drink*. London.
- Simon, André (1964): *The History of the Wine Trade in England*. Volume III. London.
- The Cambridge Social History of Britain 1750–1950*. Volume 2: *People and Environment*. Ed. Thomson, F.M.L. Cambridge 1990.
- Trevelyan, G. M. (1944): *English Social History*. London.
- Warner, Jessica (2002): *Craze: Gin and Bebauchery in an Age of Reason*. New York.
- Webb, Beatrice & Sidney (1903): *The History of Liquor Licensing*. London.
- Williams, Basil (1962): *The Whig Supremacy 1714–1760. The Oxford History of England*. Oxford.
- Williams, Neville (1959): *Contraband Cargoes*. Great Britain.
- Wrigley, E. A. & Schofield, R. S.(1982): *The Population History of England 1541–1871*. Great Britain.

Kirjoittaja on filosofian lisensiaatti ja vapaa tutkija.